

Tony Honoré, TRIBONIAN, Лондон, 1978.

Са извесним закашњењем дошла је до нас књига о Трибонијану и Јустинијановој кодификацији коју сматрамо вредном осврта, иако је од њеног објављивања прошло више година.

У зборнику радова који су му посветиле колеге, а чији су издавачи Нил Мек-Кормик (Neil MacCormick) и Питер Беркс (Peter Birks, који је ове године био гост нашег Факултета)(1), налазимо да је Тони Хоноре (Tony Honoré)(2), *regius professor* Римског права на Оксфорду... „Не мање енергичан и плодан од великог римског правника кога је тумачио савременом свету (мисли се на Гаја — О. С.), он је утицао на развој римско-холандског права (у Јужноафричкој Унији), изменио је наше представе о облицима и садржини римског права, и показао како упоредно право може инспирисати нова решења и подстаћи истраживање.“ Објавио је неколико књига и расправа из области правне филозофије и морала(3) а нарочито су запажене његове студије посвећене знаменитим римским правницима: Гају (Gaius, а *Biography*, Oxford, 1962, 183 стр.), правницима из доба династије Севера (*The Severan Lawyers, tudia et documenta historiae iuris*, 1962, стр. 162—232) и Улпијану (Ulpien, Oxford, 1982, стр. 303)(4). Како видимо, реч је о највећим именима класичног доба. Овој серији се придружује и књига о Трибонијану, кога аутор сматра последњим великим римским правником (стр. 243 и сл.).

*

Енглеско име и француско презиме? Ова чудна комбинација објашњава се тиме што Тони Хоноре припада породици француског порекла, која је, због прогона хугенота после Вартоломејске ноћи побегла у Јужну Африку. Слично је било са прецима чувеног немачког романисте Савињњија (Friedrich Karl von Savigny). Хоноре заузима посебно место међу данашњим романистима. Док већина сматра да се научна дубина може постићи једино проучавањем уског подручја и ограниченог броја извора, Хоноре се не либи широких захвата и откоса. Он пише и о правним институтима Јужноафричке Уније, о правној филозофији, упоредном праву и о „глобалним“ проблемима римског права. Поред изванредне вредноће, њега одлукују одлично знање латинског, посебна методологија анализе текстова и велика имагинација.

У чланку „Учесталост речи и проучавање римског права (World Frequencies and the Study of Roman Law)“ (5) Хоноре је изложио и применио метод статистичке анализе текста као основ за далекосежне за-

(1) *The Legal Mind, Essays for Tony Honoré*, edited by Neil MacCormick and Peter Birks, Oxford, 1986.

(2) Определили смо се за „Хоноре“ а не „Оноре“, јер га тако називају енглеске колеге, иако би француски изговор био „Оноре“.

(3) *Causation in Law* (заједно са Х. А. А. Хартом), Oxford, 1959; друго, допуњено, издање 1985.; *Law, Morals and Rescue, The Good Samaritan Law*, New York, 1966; *Philosophy of Law*, Belmont, 1980; *Reflection on Revolution*, Irish Jurists, N. S., 1967/2, стр. 268—278 (има га у нашој библиотеци); *Legal Reasoning in Rome and today*, Cambrian Law Review, 1973/4, стр. 58—67.

(4) Писао је још *Emperors and Lawyers*, Лондон, 1981; *Proculus*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 1962/30, стр. 472—509.

(5) Објављен у *Cambridge Law Journal*, 1972 A, стр. 280—293.

кључке. На крају монографије о Гају дао је табеларни преглед узајамног цитирања романиста другог века н. е., а посебно Гајевих дела. Стрпљивим пребројавањем редова, он је ревидирао неке раније процене о уделу водећих јуриспрудената у Дигестама (у чланку World Frequency итд.).

На овакав нумерички и аналитички метод, Хоноре је додао крила маште. Ретко се може наћи такав спој педантерије и имагинације. Ако је, према Февру (Febvre) први захтев од историчара да „нема крв жабе“ (6), Тони Хоноре га свакако испуњава. Често на основу оскудног материјала, он гради смеле хипотезе. Његову реконструкцију најважнијих датума у Гајевој биографији Казер (Max Kaser) назива „читава пирамида заснована на једној тачки“ (7). Када пише о аутентичности Гајевог дела *Res cottidianae* (за које мисли да су његове, а не посткласична компилација), он сматра да се непоударност овог текста са Институцијама може објаснити тиме што је Гај променио ранија схватања. „Веомо интелигентни људи мењају своја мишљења“ — с правом тврди. Заиста, зар и сам процес учења и сазнања није ништа друго до сукцесивна промена мишљења? Тако је и неке оцене о Гајевом доприносу, које је изнео у „покушају биографије“ Гаја, допунно и ревидирао у монографији о Трибонијану.

*

Хоноре тврди да до сада нико није писао монографију о Трибонијану. То није тачно: код нас је Реља Поповић објавио још 1928. године скроман, али садржајан рукопис „Трибонијан, Јустинијанов министар правде“, а поред тога и серију од три чланка „О неким проблемима Јустинијанове кодификације“ у часопису „Архив за правне и друштвене науке“ (8). Наравно да не можемо замерити оксфордском професору што није знао за ово. Нас су, на жалост, географија и језик осудили на научни буџак. И док други народи покушавају да пробију „звучну баријеру“ свог локалног језика (Маџари своја најважнија дела преводом на енглески, француски или немачки језик — тако је светска јавност сазнала за ванредна остварења прерано преминулог Берба Диождија), (9) наши фондови за финансирање научног рада немају у правилнику предвиђену могућност за овако нешто. Дају се велика средства за звучне студије, често сумњиве научне вредности, а не може се добити ни динар да се већ готово дело преведе на страни језик и учини доступним светској јавности. (10)

Око 300 страна књиге подељено је на наслове: *Господар, уметност и нада* (1—39), *Трибонијан* (40—69), *Његов латински стил* (70—123), *Његове грчке новеле* (124—138), *Храм правде: Дигеста* (139—186), *Колевка права: Институције* (187—211), *Царске конституције: Кодекс* (212—222), *Остали квестори* (223—243) и, уместо закључка, *Последњи правник* (243—255).

У свом уобичајеном маниру, Хоноре је додао три прилога: *Одломци из класичних дела у Дигестама* (257—286), *Листа речи и реченица које су коментарисане у тексту и примедбама* (фуснотама) (287—292) и *Табела извора* (293—309). На крају, наравно, налазимо и *регистар*.

Већ сами наслови одају аутора који не мари много за схеме и традицију.

(6) Febvre L., *Combats pour l'histoire*, зборник расправа, Париз, 1953, стр. 21.

(7) Kaser M., *La classicità di Gaio*, у зборнику Gaio nel suo tempo, Napoli, 1966, стр. 45.

(8) Р. Поповић, *Трибонијан — Јустинијанов министар правде*, Београд, 1928; Нека питања Јустинијанове кодификације, „Архив за правне и друштвене науке“, 1928, стр. 86, 179, 277 (три наставка).

(9) Gy. Diószdi, *Ownership in preclassical and classical Roman Law*, Budapest, 1970; *Contract in Roman Law, from the Twelve to the Glossators*, Budapest, 1981.

(10) Када ми је, као асистенту, понуђено да објавим у Италији дисертацију „Зајам п камата у историји права“, после учења на конкурс „Аранџо-Руниз“ за прву монографију из римског права, морао сам, на жалост, да одбијем, јер нисам нашао средства да платим превод. Срећом се случај није поновио када ми је Ханс Анкунм понудио објављивање монографије о Гају у Амстердаму, захваљујући помоћи Факултета.

Једно од полазишта у одређивању пресудних утицаја на Трибонијана и Јустинијана јесте идеја да је духовни отац кодификације Гај. Док је у монографији о писцу Институција, Хоноре био више склон да у њему види Римљанина („тврдокоран, лојалан Римљанин“)(11), овде се неке основне особине Гајевог приступа праву тумаче грчком, тачније хеленистичком подлогом на којој је настало његово дело (стр. 252). Зборник је настао под „интелектуалним утицајем Гаја и политичким вођством Јустинијана“ (стр. XIV). Кољки је значај Гаја види се и у околности што га састављачи у најмање три наврата ословљавају са „наш Гај (Gaius noster)“. Сличног је мишљења и амерички романиста Кели (Kelly) који, донекле инспирисан Хонореом, уводи појам „гајанизам“(12).

Хоноре, сасвим оправдано, критикује уобичајени манир да се Јустинијановим именом назива све што је везано за кодификацију. Сматра да је то исто тако погрешно као и приписивање француског законика Наполеону, „Јустинијан није ништа више био правник него Наполеон“ (стр. XIII).

О самом раду на кодификацији и њеним творцима није остало много података, осим, наравно, о Јустинијану. Личност цара, који је пореклом из наших крајева, дата је веома рељефно. Рођен у унутрашњости Балкана (Хоноре се опредељује за Водно крај Скопља, али се нама чини вероватнијим Царчин Град као место рођења. Зашто би се тако звало ово мало место крај Лебана, зашто би сам цар њему дао назив Justiniana Prima?). Звао се најпре Петар Сабатије, да би у част стрица Јустина, који је лествицама војничке каријере успео да заседне и на престо; узео име Јустинијан. У првој глави је описан цар и његове остварене и неостварене амбиције, од којих су најспектакуларније зидање цркве Свете мудрости (Аја Софија), обнова градова и „реконквиста“ Северне Африке и Италије. Ти су догађаји толико фасцинирали да су бацили у засенак оно што ће се показати као највредније дело Јустинијанове дуге владавине — кодификација. Петогодишњи рад комисије у канцеларијама, ван увида јавности, није ничим могао да скрене пажњу на себе. Цар је био енергичан, суров и честољубив (више градова назвао је по себи, наредио је да се за студенте прве године, уместо погрдног „dipondii“ убудуће користи назив „нови јустинијанци“)(13). Ипак његово поређење са Стаљином (стр. 28) делује мало прејако.

Уз Јустинијана, колико су извори допуштали, дати су и други ликови који га окружују и који су у некој вези са његовим делом: Јован Кападокијски, писац Прокопије, царица Теодора и други.

*

Централна личност остаје Трибонијан. Хоноре је имао мало података на располагању за биографију овог правника: Прокопијеву *Тајну историју* и саму кодификацију.

Тајна историја званичног хроничара царства Прокопија је дело које је чудним путевима дошло до нас. Јавно сервилан слуга цара и царства, Прокопије је за свој рачун писао мрачну хронику свог доба у којој је дао галерију негативних типова. Нарочито није штедео црну боју за портрете царице Теодоре и Трибонијана. Трибонијану признаје образованост, али му приписује да није био прави хришћанин, да је био велики удворица (једном је убеђивао цара да он неће умрети, већ ће апотеозом да оде непосредно у небо) и тежак среброљубац (у стању је да измени било који закон ако буде добро плаћен).

Хоноре се према подацима из *Тајне историје* односи са оправданим подозрењем. Колико се Прокопије држи истине а колико је његова књига плод маште једног мање успешног дворског удворице,

(11) Honoré, *Gaius*, стр. 97.

(12) Kelly, *Gaius Noster — Substructures of Western Social Thought*, *The American Historical Review*, vol. 84, № 3, 1979, стр. 619—648.

(13) Const. *Omnem rei publicae*, 2.

завидљивог на велико богатство које је Трибонијан нагомилао захваљујући царевој наклоности? Да би опстали, владари морају понекад да буду и превртљиви. Када је Трибонијан преминуо, Јустинијан му је одузео део имовине. Можда зато су ратни и грабевински подухвати испразнили државну благајну.

Трибонијан је рођен у не много важном граду Мале Азије, Памфилији. После студија бавио се адвокатуром, а први пут се помиње као члан законодавне комисије 13 фебруара 528. године. Та је комисија урадила *Novus Codex Iustinianus*, под руководством Јована Кападокијског. Изгледа да царева екипа још није била довољно уиграна, још увек сваки човек није био на свом месту. Јован је био већи таленат за државне финансије, што ће се доцније показати, него за законодавство, и овај први зборник није успео. Нова комисија, на чијем је челу сада Трибонијан, морала је да изда ревидирану збирку царских одлука, која је обухватала и законе које је Јустинијан у међувремену донео, *Codex repetitae praelectionis*. Како одмиче рад на кодификацији, тако расте царево дивљење за Трибонијана, кога назива „одличан“, „изврстан човек“, „веома учени“(14). Он се пење степеницама државне хијерархије да би постао *magister sacri palatii*, што одговара министру правде. Било је у том успону и узмака. Тако је, после револта житеља Константинопоља (побуна „Нике“), са лакоћом којом властодршци и иначе жртвују своје најверније помагаче да би умирени јавно мњење и да би на друге свалили кривицу, Јустинијан, поткрај рада на кодификацији, 532. године уклонио Трибонијана с положаја, да би га, три године касније, вратио.

Ипак се мора одати признање цару. Док се друге харизматске вође окружују послушним медиокритетима, тако да после њихове смрти остаје кадровска пустош, Јустинијан је окупио веома способне људе. Поред Трибонијана и Јована Кападокијског, били су ту још војсковође Велизар и Нарзес, архитекта Антемије, а не треба заборавити ни супругу Теодору, којој је богато животно искуство бивше куртизане (према Прокопију била је обична проститутка) и глумице помогло да буде добар саветодавалац владару. Према неким изворима, она је била та која је саветовала Јустинијану да пошаље војску на стадион и масакрира побуњенике. Тако је спасла престо, јер се цар већ спремао да бежи.

О Трибонијановој каријери после завршетка кодификације не зна се много. Прокопије вели: „И Трибонијан је живео на свом положају још много година и више нико није био непријатан према њему. Умро је од болести (Хоноре претпоставља да је то била куга, од које је оболео и сам цар, али се опоравио — О. С.). Зато што је био пријатан и углађен и захваљујући изванредном образовању успевао је да прикрије своју патолошку љубав према новцу(15).“

Узимајући у обзир ове елементе: место рођења, углађеност, знање језика (његов латински је бољи од матерњег му грчког), замерке Прокопија да није прави хришћанин, већ прикривени атеиста, однос према новцу, Хоноре закључује да је Трибонијан вероватно био покрштени Јеврејин, каквих је у том делу Мале Азије било (стр. 67).

*

Ипак, основни извор података Хоноре тражи у самој кодификацији, полазећи од разумне претпоставке да дело говори о самом аутору. Није ли Достојевски писао: „Ја све хоћу да говорим о нечем другом, а једнако говорим о себи(16).“ Те две ствари тешко је разлучити и

(14) *Vir excelsus* (Sonst. Tanta, 11), *vir magnificus* (Const. Summa rei publicae, 2), поново: *vir excelsus* (Const. cordi nobis, 2), *vir magnificus magisteria dignitate decoratus* (Const. haec quae necessario, 1). У Новели из 534 одаје му се признање да је својом учешћу, интелигенцијом и вредношћу уредношћу све нејасноће из права тако да је постало складно и елегантно сажето.

(15) Прокопије, *Ратови*, 1. 25. 2.

(16) Према: *Достојевски као мислилац*, Београд, 1982, том 8, стр. 185.

зато је својим већим делом књига о Трибонијану у исто време и расправа о кодификацији, која се, неправично, приписује Јустинијану. Најобимнија глава „Његов латински стил“ протеже се на 50 страница и почиње овако: „Основни циљ ове књиге је да одреди стил главне личности“ (стр. 70).

Хоноре утврђује особености Трибонијановог начина писања полазећи од конституција чији је аутор вероватно био и водећи рачуна о периоду када није на положају и када је неко други састављао царске одлуке. Као основне елементе узима: 1. изворе које користи; 2. начин на који је представљен император; 3. омиљене речи и скупове речи; 4. естетске и реторичне особине. Веома стрљивим и пипавим методом, без помоћи компјутера(17), Хоноре долази до доста убедљивог закључка о карактеристикама текста који је дело министра правде. После тога он успева да разреши и неке спорне проблеме, ауторство неких конституција за које није поуздано ко их је саставио.

У конституцији *Танта* тврди се да је комисија која је састављала Дигеста прегледала 2.000 књига, од којих су неке биле старе и затурене, тако да Јустинијан и за ово одаје признање Трибонијану. Мора да су чланови комисије и њихови помоћници добро претресли књижаре, архиве, судске збирке старих аутора, школске и приватне библиотеке. Хоноре утврђује да је коришћено 1528 књига (ранија процена је ишла на нешто преко 1.600 књига). Или нису све употребљене или је Трибонијан, ауторекламерски, нешто повећао број у свом извештају цару (стр. 147). У погледу начина рада комисије, прихваћена је Блумеова оштроумна хипотеза (подела комисије на три поткомисије тако да је свака од њих полазећи од исте схеме титулуса, прегледала одређене врсте књига) за коју се каже да је одолела свим покушајима критике. Анализирајући композицију титулуса, Хоноре долази до занимљивих открића о појединостима рада чланова комисије. Када је правничко дело било обимније, они су га разделили на целине (нпр. првих шест коментара Улпијанових *Libri ad edictum* узео је један тим или појединац, а остатак други). Зато се, у оквиру истог титулуса јавља феномен „жабљег скока“: најпре налазимо одломке из прве књиге, затим из седме, па опет из прве или друге, па из осме, девете итд.

У погледу много расправљаног проблема интерполација, на коме се не задржава много, Хоноре заузима умерени став између два екстрема. Нити је правилно гледиште аутора из прошлог века, по коме су састављачи Дигеста жестоко интервенисали у оригиналним текстовима, углавном их кварећи, нити су потпуно у праву они који тврде да је тих интервенција било врло мало и да оне нису увек биле на штету класичара. Трибонијан и његови помоћници имали су амбивалентан став према класичарима. Они су пуни дивљења, *antiquitati reverentia* која се налази о конституцији *Tanta* као мото читаве кодификације. Али, с друге стране, не потцењују своје доба и мисле да је по многим решењима и вредностима једнако класичном, да је царство, после кризе, поново вратило стари сјај, још и оплемењено хришћанским учењем (стр. 251—253). Зато некад отворено кажу да напуштају стара решења, да дају предност новим законима. Такав став је морао довести и до одређеног броја измена, иако су Дигеста, по мишљењу аутора, више намењена школи него пракси. Ипак, гледајући у целини, Трибонијанов став према старинама личи на Гајев. Он је више „класицистички“ него „архаизирајући“. Зато Дигеста остају као релативно аутентичан зборник ставова класичне доктрине, који има академску арому и претензије.

Каква је улога Јустинијана у зборнику који носи његово име? Не само што се назива царевим именом, него романисти имају обичај да тврде како је неки класичан правник предвидео једно решење, а „Јустинијан друго“, како је „Јустинијан у својим Институцијама про-

(17) Мој је утисак био да се Хоноре служио компјутерима, што је све чешћи случај међу романистима у анализи текстова. Међутим, колеге Беркс и Меклауд су ме уверили да је до тих података дошао „мануелним“ радом, стрљивим читањем и бројањем.

писао ...". Комисија која је састављала Дигеста или сам Трибонијан тврде у конституцији Тапта како је „његово величанство све време пратило и надгледало састављање зборника“. Хоноре претпоставља да је то учешће имало два вида: редовно или чак свакодневно обилажење просторије у палати где је комисија радила, као што је одлазио да види како напредују радови на храму Свете Софије, а поред тога и разрешење спорних места (стр. 186).

*

Нешто мање пажње посвећено је Институцијама. Иако су извесни аргументи доведени у сумњу, Хоноре се на крају враћа Хушкеовој претпоставци о начину на који су састављане Институције. Вероватно су два професора узела на себе по два коментара, а Трибонијан је дао коначну редакцију (стр. 189 и сл.). То се види из начина упућивања на друга места. Много чешће се из првог коментара цитира фрагмент другог и обрнуто, као што такав однос постоји између трећег и четвртог. Само на пар места има упућивања из прве половине књиге (1. и 2. коментар) на другу (3. и 4.) и обрнуто. Хоноре сматра да је Трибонијан, између осталог, додао делове у којима се цитирају Дигеста (стр. 198). Такође је можда његово дело супротстављање старог и новог права јер то више одговара једном министру који треба да пропагандистички хвали поредак (стр. 199). Аргумент није довољно убедљив. И један скромни Гај, који вероватно није заузимао неки положај у апарату власти нити је припадао вишим слојевима римског друштва, понекад упоређује старе и нове законе, на штету старих (Inst. 1, 52—53; 190; 3, 183, 189; 4. 30).

Тако је, сарадњом министра правде и два професора, Теофила и Доротеја, настала књига која представља „најчувенији и најчитанији уџбеник права“, иако су, према стварним утицајима и улози, прави аутори Гај и Трибонијан (стр. 211). Јер је Гајево дело, не само Институције, него и *Res cottidianae* као и „многобројни други коментари“ служило као узор, што и сами компилатори признају (*Const. Imperatoriam maiestatem*, 6).

Новелама је посвећено свега десетак страница (212—222). Полазећи од закључака до којих је дошао анализом стила, Хоноре сматра да су три четвртине Јустинијанових новела његово дело (стр. 254).

*

На крају, у поглављу „Последњи правник“ Хоноре полемише са неким ставовима који су претерано критични према Јустинијановом министру. Још је у XV веку Хотоман написао књигу са карактеристичним насловом: *Antitribonianus*. Од средњег века па до нових времена, критика садржине („посткласично“, „бизантско“) и форме („*amblemata Triboniani*“) оног што се приписивало компилаторима, постало је опште место романистике. Уз то је „лов на интерполације“ оптуживао посткласичаре за све оно што се није уклапало у замишљену слику класичног савршенства.

Хоноре исправља ове строге судове. Трибонијанов стил има елементе помпезности, али је погрешно упоређивати га са неким класичним савршенством, поготову ако је то савршенство плод маште. У односу на своје време и оно које му непосредно претходи, а то су исправни репери за историчара, Трибонијан има велике заслуге, јер је поједноставио и „упростио теодосијанску реторику“ (стр. 244). Његови текстови теже ка јасноћи и једноставности.

Упоређујући Трибонијана са Гајем, Хоноре налази следеће сличности: тежњу ка класификацијама, историјску оријентацију и однос према прошлости, рационални критицизам којим прилази праву и правилан став према царским конституцијама и њиховом односу према

„правничком праву“ (стр. 246—247). Хоноре сматра Трибонијана кључним човеком законодавног потхвата, највећег у историји, што се најбоље види по резултатима који су постигнути без њега (*Novus Codex Iustinianus*, новеле које су издате док није био на функцији). Тако је он „последњи римски правник“, као што је, према неким мишљењима, Јустинијан последњи римски владар.

*

Није чудо што Хоноре не оставља људе равнодушним, већ изазива или горљиву подршку или оштру критику⁽¹⁸⁾. У време када традиционалисати пишу расправе под „привлачним“ насловом „D. 21. 3. 17. рч“, када се троше странице и странице да би се „депала длака на четворо“, када се најсмелији закључак своди на то да се предлаже читање „ve“ уместо „que“ у неком тексту, када, сем знања језика и права, неки романисти не користе никакво друго, никакав увид у друштвене или привредне прилике, поребење са другим правним системима антике или данашњице, обимна продукција чији је аутор оксфордски професор, може да иритира. Не само оним шта пише, већ и како пише. Он се не либи да упореди Јустинијана са Џугашвилијем. Он ће, на основу оскудних података које пружа један Помпонијев текст, чија је аутентичност спорна, и списи које је за собом оставио Гај, направити предлог хронологије Гајевог живота који садржи близу тридесет датума. Већ сами наслови његових поглавља говоре о раскиду са традицијом (која се по неким законима апсурда и револта, у најдрастичнијем виду среће баш код припадника најтрадиционалнијих народа и професија). Код њега срећемо, када говори о изгледима које чекају студенте права и читаоце Инститиција: „Кавијар интелектуалног снобизма праћен је шаргарепом могућег именованја у државну службу“ (стр. 187—188). Трибонијанов однос према старим ауторима упоребује са односом лекара према Галену, кога ће читати, али неће увек применити његове рецепте (стр. 254). Упоребујући његов стил са оним који доминира пре тога, он каже „Он је знатно издувао Теодосијев балон“ (стр. 219). Хоноре се не боји смелих закључака и њиховог ревидирања, ако пронађе супротне аргументе.

У сваком случају, књиге и чланци овог аутора представљају привлачно и питко штиво. Захваљујући ширини приступа, познавању правне философије, упоредног права и језика, храбром резонувању, Хоноре пише занимљиво и надахнуто. Чак и када читалац не прихвата све његове закључке, он делује инспиративно. У овом тренутку и при садашњем стању романистике, његов прилаз делује као освежење и представља један од путоказа за излаз из теснаца у коме се студије римског права налазе.

др Обрад Станојевић

Др Звонимир Шепаровић, ВИКТИМОЛОГИЈА — СТУДИЈЕ О ЖРТВАМА, изд. „Загреб“, Радна организација за графичку дјелатност, Самобор и Правни факултет у Загребу, 1985, стр. 351.

Уочи отварања V међународног симпозија виктимологије који је одржан у Загребу од 18. до 23. августа 1985. године, појавила се књига Звонимира Шепаровића под називом *Виктимологија*. Књига је изашла у два, готово идентична, паралелна издања, на хрватској српском и енглеском језику, што је у потпуности одговарало међународном карак-

(18) Видети приказ Schiavone, *L'enigma di Gaio, Labeo*, 1964/3, стр. 445/449; Касер, *нав. дело* нарочито стр. 45); Мак Кормиков предговор књизи *The Legal Mind (Oxford, 1986)*.